

פעולות טבעיות ולא טבעיות בפיקוח נפש בשבת

ידועה מחלוקת הראשונים הגדולה ביסוד הדין של "פיקוח נפש דוחה שבת", מהו גדר היתר זה, האם "דחוייה", או "הותרה". נידון זה מצינו בגמרא רק לגבי טומאת כהנים במקדש ולא לגבי שבת, אך הראשונים השאילו אותו גם לעניין פיקוח נפש בשבת ונחלקו בו.

מבלי להאריך הרבה בביאור המחלוקת, ניתן להגדיר את הצדדים כך: לשיטה שהשבת "נדחית" מפני פיקוח נפש, המשמעות היא שגם פעולה שמוגדרת כפעולת פיקוח נפש, והיא מותרת, עלולה להיות כרוכה בחילול השבת, אלא שהאיסור של חילול שבת נדחה מפני הצלת נפשות. לשיטה שהשבת "הותרה" אצל פיקוח נפש, המשמעות היא שכל שפעולה מסויימת היא פעולה של פיקוח נפש, אין כל משמעות של איסורים ביחס לפעולה זו, והשבת נחשבת כ-"חול גמור" (מלשון זו, של הרמב"ם בהלכות שבת פרק ב', דקדק הרמ"א בתשובה שלדעת הרמב"ם השבת "הותרה" אצל פיקוח נפש. אך קביעתו זו רחוקה מלהיות מוסכמת, עיין כסף משנה שם).

מן הראשונים ועד האחרונים דנו בטווח רחב של תוצאות הלכתיות למחלוקת זו, והתייחסנו לרבות מהן בכמה וכמה מאמרים. אחד ההבדלים למשל הוא השאלה האם יש חובה לעשות את הפעולה הנדרשת בשינוי, או שמותר לעשותה כדרכה, גם במצב שבו העשייה בשינוי איננה מכבידה על הביצוע ואינה מסכנת את החולה. בכך נחלקו, בפשטות, המחבר והרמ"א בשולחן ערוך או"ח סימן שכ"ח. כפי שמשמע ברמב"ן בספר תורת האדם (שער המיחוש), אם שבת רק נדחית מפני פיקוח נפש, ולא הותרה, מוטל על המציל לבצע במידת האפשר את הפעולה בשינוי בכדי להימנע מן האיסור, למרות שבליט ברירה מותר לו לעשות את הפעולה כדרכה, שהרי מדובר בפיקוח נפש. לעומת זאת, אם השבת הותרה, מאחר שסוף סוף מדובר בפיקוח נפש, הוא יכול לעשות את הפעולה כדרכה.

הבאנו את הדוגמא הזאת, מאחר שברצוננו להשוות אליה מקרה הדומה לכאורה, אך ייתכן שיש חילוק משמעותי בינן המקרים.

נניח מקרה שבו יש לאדם שתי דרכי פעולה אפשריות מול החולה המסוכן: אפשרות אחת דורשת את חילול השבת. האפשרות השנייה מאפשרת להציל את חייו ללא חילול השבת. פשוט שעל האדם לבחור באפשרות השנייה, ואם יבחר בראשונה הוא מחלל שבת גמור שלא לצורך – וזאת בין לשיטה ששבת אצל פיקוח נפש הותרה ובין לשיטות שהיא דחוייה. אך למרבה הפלא אנו מוצאים שזו איננה הנחה פשוטה כל כך, או על כל פנים זקוקה

לבירור יסודי. בהצגת ובירור הדברים נתכבד ללמוד ממשנתו של רבינו הגאון הגדול רבי אשר וייס שליט"א, בספרו על התורה, לפרשת יתרו.

כולנו מכירים את המשנה בפרק "במה מדליקין", בה שנינו: "המכבה את הנר מפני שהוא מתיירא מפני גויים מפני ליסטים מפני רוח רעה, מפני החולה שישן – פטור" (שבת כט, ב). על הסיפא, שבה מבואר שכיבוי הנר עבור חולה בכדי שיוכל לישון דינו "פטור", גדר שמשמעו בדרך כלל – שאף על פי שאינו חייב חטאת מכל מקום אין זה מותר לגמרי, תמהה הגמרא, באיזה חולה מדובר? אם אין סכנה לחולה זה, מדוע אינו חייב חטאת על כיבוי הנר? ואם יש סכנה – מדוע הדבר אינו מותר לחלוטין? (הגמרא מתרצת, שאכן מדובר בחולה שיש בו סכנה, וההלכה היא שמותר, והניסוח "פטור" בא רק לנגד לניסוח "חייב" שבחלק האחר של המשנה).

שניים מן האחרונים תמהו על קושיית הגמרא, שלכאורה יש לתרצה באופן פשוט: גם אם הנר הדולק מפריע לחולה בחדר, ניתן בקלות להסיר את ההפרעה בדרך שאינה כרוכה בחילול שבת! כך למשל, ניתן לכסות את הנר, או לשאת אותו בעדינות אל מחוץ לחדר באופן שלא ייכבה. כך נסיר את ההפרעה לחולה המסוכן, וגם לא נחלל את השבת. בהינתן שקיימת אפשרות כזאת, מובן לכאורה מדוע המשנה לא אמרה ש"מותר", אלא רק שפטור, ואם כן, מדוע לא העמידה הגמרא את פירוש המשנה במקרה זה, ובחרה בתירוץ אחר?

על קושיא זו תירצו שנים מהאחרונים בדרכים הפוכות לחלוטין. הישועות יעקב, בסימן שכח, ס"ק ב, הוכיח מכך שאכן גם במצב שבו הייתה אפשרות אחרת שאינה כרוכה בחילול שבת, אין איסור לנקוט בדרך שיש בה חילול שבת (בהקשר זה, כיבוי הנר), והדבר מותר לחלוטין, ומשום ששבת הותרה אצל פיקוח נפש. לכן, לא תירצה הגמרא כך, מפני שעדיין הדין יהיה שמותר.

לעומתו, הביאור הלכה בסימן רעה, הוכיח מכך את ההיפך הגמור, שבמקרה כזה אם הוא יבחר לבצע את האפשרות שכרוכה בחילול שבת למרות שהייתה לו האפשרות לנקוט בדרך אחרת – הוא יהיה חייב חטאת, וכמובן שלאור הנחה זו אין אפשרות לבאר את המשנה שכתבה "פטור", על ידי אוקימתא זו.

למעשה, שורשה של מחלוקת זו נמצאת כבר בראשונים: בעוד שהרמב"ם בפירוש המשנה שם כתב שהיתר זה אינו אלא במצב שבו אין אפשרות לכפות כלי על גבי הנר ובכך להסתיר את אורו מפני החולה ללא חילול שבת, הרי שהריטב"א שם כתב במפורש (בתירוץ)

השני), שההיתר קיים גם באופן שיכול למנוע את אור הנר מבלי לכבותו ולחלל את השבת (ובכך הוא מתרץ מהו החידוש במשנה זו, שלכאורה אם מדובר בחולה שיש בו סכנה, הרי כלל ידוע הוא שפיקוח נפש דוחה את השבת, עיין שם).

כפי שכבר כתבנו, תמוה ביותר להניח שאם השבת הותרה אצל פיקוח נפש, ובוודאי אם רק דחוויה היא (כפי שאכן כך הלכה), שיהיה היתר לנקוט במצב של פיקוח נפש בדרך אסורה גם אם לפנינו עומדת אפשרות היתר. לכן, לכאורה דברי הישיעות יעקב שמקורם כבר בריטב"א תמוהים ביותר. משום כך מחדש הרב וייס שליט"א יסוד עצום:

"דאף אם נפשוט הדבר שלא הותרה אלא לצורך פיקוח נפש, וכשאינן כל צורך לחלל שבת כדי להציל את הנפש אסור לעשות כן אף אם בסופו של דבר יציל את הנפש ע"י מלאכת שבת, ולפיכך פשוט הדבר דהשוחט לחולה שיש בו סכנה כשיש בשר כשר לפנינו חייב חטאת, והאוכל מאכלות אסורות כשיש לפניו מאכלי היתר עובר בלאו, שאני המכבה את הנר כאשר אפשר להוציאו מן החדר, דכיון שהפתרון הטבעי והקל והמקובל כשצריך להחשיך את החדר לחולה הוא ע"י כיבוי הנר, והתורה התירה לחלל את השבת לכל צרכי חולה שיב"ס, ועושין לו כל שרגילין לעשות בשבילו בחול (כלשון השו"ע סימן שכ"ח ס"ד), אי"כ מכיון שבימי החול היו מכבין את הנר ולא היו טורחין לחפש כלי לכסותו או להוציאו מן החדר ללא צורך הרי התירה תורה את כיבוי הנר".

כלומר, מאחר שמדובר בפעולה לשם פיקוח נפש, המתבצעת בדרך הרגילה והפשוטה, לא הצריכה תורה לחפש אחרי דרכים אחרות. אבל כאשר מדובר בשתי אפשרויות פשוטות ורגילות, בודאי שאם יבחר באפשרות השניה, חייב חטאת.

למרות שלגבי נר הביאור הלכה נחלק על הישועות יעקב, אין הפשט שלדעת הביאור הלכה יסוד זה אינו נכון, אלא שספציפית במקרה של הנר לדעתו האפשרות להוציא את הנר תיחשב גם היא אפשרות טבעית ורגילה, אבל במקום שאכן האפשרות שאינה כרוכה בחילול השבת אינה אפשרות טבעית גם הוא מודה. וכך יש להוכיח ממה שכתב המשנה ברורה לגבי כיבוי גחלת של מתכת הנמצאת ברשות הרבים, שאם היא במקום שרבים יכולים להינזק ממנה, מותר לכבות אותה (שו"ע סימן של"ד סעיף כ"ז). על כך כתב המשנה ברורה (ס"ק פ"ב) שאם אפשר להוציא את הגחלת למקום ששם לא ייגרם נזק לרבים, גם בלי לכבות אותה, ודאי עדיף לעשות כן מאשר לכבות את הגחלת. ולכאורה תמוה, שהרי המשנה ברורה לשיטתו היה צריך לכתוב שבאופן שיש לו אפשרות אחרת ללא חילול שבת, אם הוא בוחר

באפשרות הכרוכה בחילול שבת הוא עובר על איסור תורה וחייב חטאת! בעל כרחנו, שגם המשנה ברורה מסכים לעיקרון שפעולה שאיננה הפעולה הטבעית והפשוטה עבור הפיקוח נפש אינה מחוייבת, ומה שכתב שחייב חטאת הכוונה היא רק למקרה שבו שתי האפשרויות פשוטות וטבעיות.

הבדל זה משתקף בחילוק שיש בין כיבוי נר לכיבוי גחלת: בעוד שאת הנר ניתן לשאת בקלות אל מחוץ לחדר או לכסותו בכלי, שונה הדבר בגחלת שבכדי להוציאה נדרש מכשור מיוחד, אי אפשר לקחתה סתם כך בקלות ביד כדרך שמוציאים נר, ובעיקר, גם כאשר היא נלקחת למקום אחר היא מוסיפה להיות פעילה ומסוכנת – דבר ששונה לחלוטין מהמקרה של הנר שבו כאשר הוא מוצא אל מחוץ לחדרו של החולה אין שום הפרעה בקיומו כנר דולק. משום כך, גם המשנה ברורה הסובר לגבי נר שבמקרה שאפשר להוציאו המכבהו חייב חטאת, יסכים שבמקרה של גחלת אף שמומלץ לבחור בדרך זו הוא אינו חייב לעשות כן ואין איסור בכיבוי הגחלת כדרך הטבעית והרגילה לטפל בגחלת בוערת ברשות הרבים.

בכדי לחדד את הדברים נביא דוגמא נוספת מדבריו. ישנה מחלוקת ראשונים משמעותית בביאור מה שנאמר בגמרא ביומא (פד, ב) שאדם שהשליך מצודה לים בכדי להציל תינוק טובע אינו צריך להימנע מכך אף שעולים גם דגים במצודתו (מובאות שם דוגמאות נוספות), האם מותר לו גם להתכוון לצוד גם את הדגים, או שההיתר קיים רק לגבי צידה בלתי מכוונת. הר"ן (שבת לט, ב מדפי הרי"ף) התיר זאת. אך בפשטות דעת הרמב"ם אינה כן ואף להלכה אסור לכוון לכך, ועיין שו"ע (סי' שכ"ח סי"ג) ומשנ"ב שם (סי'ק ל"ח), עי"ש. ולכאורה שיטת הר"ן תמוהה, היתכן שיהיה מותר לכוון ובכך להוסיף איסור בעוד שהוא יכול לא לכוון ובכך להימנע מאיסור תורה?

יצויין, שהפרי מגדים (שם א"א סי'ק ח') שתמה תמיהה זו – הקשה כן למאן דאמר "דחוייה". כוונתו היא, שלמאן דאמר הותרה אין קושיא מדוע מותר הדבר, שהרי מדובר בפעולה של פיקוח נפש ולגביה אין חלים איסורים נוספים כלל, אבל לשיטה שדחוייה מדוע לא יצטרך להימנע מהכוונה.

ובהכרח שגם באופן זה מאחר שבכל פעם שאדם פורס מצודה ייתכן שיעלו גם דגים אין לחייבו להימנע מכך ולנקוט בדרך שאינה הדרך הטבעית והמקובלת.

יצויין שבר"ן משמע שזהו היתר מיוחד של חכמים, אך כבר בחלקו בדבריו, האם כוונתו לומר שמן התורה הדבר אסור ומכל מקום התירו חכמים לעשות כן, או שמן התורה הדבר מותר, אלא שחכמים לא ראו לנכון לאסור את הדבר. במידה שהדרך שהניה היא הנכונה, וכך מסתבר, אנו מוכרחים לבאר כנ"ל מדוע באמת לא יהיה איסור לכוון ולהוסיף איסור.

בית מדרש גבוה
להלכה ורפואה

BEIT MEDRASH GOVOHA FOR
MEDICAL HALACHA

ע"ש משפחת פולד הי"ד

פרשת פקודי תשפ"ב

הרב יוסי שפרונג - ראש בית המדרש

לאור דברים אלו אנו מבינים טוב יותר מדוע למרות שצריך לעשות את הפעולה בשינוי, אין צריך לעשות פעולה משונה. כל עוד מדובר בפעולה של פיקוח נפש, לא נדרש לעשות פעולה אחרת שבה נימנע מחילול שבת, כל עוד הפעולה הנוכחית היא הפעולה הסבירה והטבעית למטרה זו. אך כאשר יש שתי פעולות טבעיות, וכן כאמור כאשר אפשר לעשות את אותה הפעולה אך בשינוי, חייב לעשות כן.